

Η ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ
ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΑΜΦΙΩΝ
(Ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα θεωρία)

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Α'

Ἡ παλαιὰ θεωρία

Ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Χριστιανικῇ Ἀρχαιολογίᾳ μέχρι τοῦδε δεσπόζει ἡ θεωρία, ὅτι τέσσαρα αὐτοκρατορικὰ ἐνδύματα μετεδόθησαν ἐκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ κατέστησαν ἀρχιερατικὰ ἄμφια. Οὕτως ἐξῴθη εἰσῆχθησαν τέσσαρα νέα ἄμφια, μὴ ὑπάρχοντα προηγουμένως· ὁ σάκκος, ἡ μίτρα, τὸ ὠμοφόριον καὶ ὁ μαγδύας.

Ἡ ὁμοιότης τοῦ ἀρχιερατικοῦ σάκκου πρὸς τὸ ἀντίστοιχον αὐτοκρατορικὸν ἐνδυμα ἦτο τόσο φανερά, ὥστε δὲν πολυεπραγμόνουν περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ὁμοιότητος ταύτης, ἀλλ' ἀμέσως μετέβαινον εἰς τὸ ζήτημα, ποῦ καὶ πότε εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς μετεδόθη ὁ αὐτοκρατορικὸς σάκκος. Ἡ συνήθως ὑπὸ τῶν ζωγράφων τηρουμένη παράδοσις, ὅτι πρῶτος ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τέλη τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἐφόρεσε τὸν αὐτοκρατορικὸν σάκκον, δὲν εἶναι ἀληθής, ἀν καὶ ἀρμόζει εἰς τὸν ἀπολυταρχικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἴσως προέκυψεν ἡ παράδοσις ἐκείνη. Ὁ σάκκος ὡς ἄμφιον πρώτην φοράν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Βαλαμῶνος, γράψαντος τέλη τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ, γράψαντος ἀρχὰς τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ σάκκος ἐχρησιμοποιεῖτο τότε ἀκόμη μόνον ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν κατὰ τὰς τρεῖς μεγάλας ἑορτάς, Χριστοῦγεννα, Πάσχα καὶ Πεντηκοστήν, κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἑορτάς οἱ πατριάρχαι ἐχρησιμοποιοῦν τὸ ἱερατικὸν φελώνιον μετὰ πολλῶν σταυρῶν, τὸ λεγόμενον «πολυσταύριον» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος Δ', σελ. 546 καὶ 552, τόμος Ε', σελ. 430).

Ἡ μίτρα τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς δὲν σχετίζεται μετὰ τὴν πινοειδῆ μίτραν τῶν δυτικῶν ἀρχιερέων, ἡ ὁποία διεμορφώθη θαμηθὸν ἐκ κωνοειδοῦς καλύμματος τῆς κεφαλῆς, παρουσιασθέντος ἐν Ρώμῃ μέσα τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Δὲν σχετίζεται ἐπίσης μετὰ τὴν παπικὴν τιάραν, ἡ ὁποία διεμορφώθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐνδεκάτης μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐπομένως, δὲν ἀληθεύει ἡ τοῦ Θεοδώρου Βαλαμῶνος εἰδήσις, ὅτι μίτραν πρῶτος ἐφόρεσεν ὁ Ρώμης Σίλδεστρος, δοθεῖσαν

εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (4ην ἑκατονταετηρίδα), δεύτερος δὲ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὅτε προήδρευσε τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (431), ἀντιπροσωπεύων καὶ τὸν Ρώμης Κελεστίνον (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, τόμος Δ', σελ. 539). Ἡ περὶ τῆς μίτρας τοῦ Ρώμης Σιλδέστρου εἰδησις προέρχεται ἐκ τῶν Ψευδοῖσιδωρείων Διατάξεων καὶ τῆς ἐν αὐταῖς εὐρισκομένης Ψευδοκωνσταντινείου Δωρεᾶς, εἰσεχώρησε δὲ καὶ εἰς ἡμετέρους συγγραφεῖς, Βυζαντινοὺς καὶ μεταγενεστέρους. Ἡ μίτρα τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς εἶναι τὸ στέμμα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων! Καὶ ἐνταῦθα ἡ ὁμοίότης τῶν δύο καλυμμάτων ἦτο τόσο φανερά, ὥστε δὲν πολυπραγμόνουν περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ὁμοιότητος ταύτης, ἀλλ' ἀμέσως μετέβαινον εἰς τὸ ζήτημα, ποῦ καὶ πότε μετεδόθη εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Ἡδὴ ὁ συμπληρώσας τὴν μνημονευθεῖσαν ψευδοῖσιδωρείον εἰδησίην περὶ τοῦ Ρώμης Σιλδέστρου ἀπέδλεψεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, δεχθεὶς, ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρῶτος ἐφόρεσε μίτραν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν εἰδησίην ταύτην εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπίσης ἐστρεψαν τὸ ὄμμα πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος. Τὰ αἰτία εἶναι πασιφανή. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ἀρχικῶς (250—381) εἶχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ «πρεσβεία τῆς τιμῆς». Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν οἱ τέσσαρες μεγάλοι πατριάρχαι, Μέγας Ἀθανάσιος, Θεόφιλος, Κύριλλος καὶ Διδάσκωρος, οἱ ὅποιοι ὡς ἄλλοι Φαραῶν διεξεδίκουν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν Αἴγυπτον, καταστάσαν τὸ γεωγραφικὸν σημεῖον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους (Β. Στεφανίδου, Ἑκκλ. Ἱστορία, 1948, σελ. 169, σημ. 13). Ἡ Αἴγυπτος, καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀράβων (641) καὶ μὴ ἐπανελθοῦσα πλέον ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, ἐφαίνετο τὸ κατάλληλον ἔδαφος, ὅπου εὐκόλως καὶ ἀθρόβως τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἦτο δυνατόν νὰ μεταδοθῇ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ὡς ἀρχιερατικὴ μίτρα (641—1620). Ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος (1669—1707), δεχόμενος τοῦτο ὡς βέβαιον, ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἀπὸ Ἀλεξανδρείας γενόμενος Κωνσταντινουπόλεως (1620), μετέφερε τὴν χρῆσιν τῆς μίτρας εἰς τὸν πατριάρχην τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ Δοσίθεος ὁμιλεῖ περὶ τῆς μίτρας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ~~(τέλους 17ης καὶ ἀρχῶν 18ης ἑκατονταετηρίδος)~~, ἦτοι τῆς σημερινῆς ἀρχιερατικῆς μίτρας, τῆς ὀλοτελῶς μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στέμματος συνταυτισθείσης. Τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ δι' εἰκόνων. Εἰκὼν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀρχῶν τῆς δεκάτης οὐχότης ἑκατονταετηρίδος, φέρουσα τὴν σημερινὴν μίτραν, ὑπάρχει παρὰ Ellsner (Neueste Beschreibung der griechischen Kirche, 1737, σελίς 62, πρὸλ. καὶ σελίδα 98). Ἐπί τινας πλήρους ἀνακριθειῶν γαλλικῆς διηγήσεως δὲν εἶναι δυνατόν ἀσφαλῶς νὰ στηριχθῇ ἡ γνώμη, ὅτι ἤδη ὁ Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτος ὁ Β' (1608) ἔφερε τὴν σημερινὴν μίτραν (Ἠλιουπόλεως Γεωναδίου, Μία πατριαρχικὴ λειτουργία, 1948, σελ. 11 καὶ 12).

Εἰς τὸ ὁμοφρόσιον ἦτο δύσκολον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ καθιερωμένη θεωρία,

διότι δὲν ὑπῆρχε πανομοιότυπον αὐτοκρατορικὸν ἔνδυμα. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα εὐρέθη ἐξοικονόμησις τοῦ πράγματος. Κατὰ τὴν δεσπόζουσαν γνώμην, τὸ ὠμοφόριον εἶναι ἀπομίμησις τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς τηβέννου (togā), ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς τετάρτης μέχρι τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος συμπτυχθεῖσα ἔλαβε τὴν μορφήν ὠμοφορίου καὶ κατέστη τὸ ἐξωτερικώτερον ἔνδυμα τῆς στολῆς τῶν Ὑπάτων (Braun, Die liturgische Gewandung, 1907, σελ. 652). Γίνεται μάλιστα ὑπὸ τιῶν ξένων ἱστορικῶν δεκτόν, ὅτι ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (4ην ἑκατονταετηρίδα), ἢ τις τῶν διαδόχων αὐτοῦ, παρεχώρησε τὸ ὠμοφόριον εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης. Εἶναι ὅμως σήμερον βέβαιον, ὅτι πηγὴ τοῦ ὠμοφορίου ἦτο ἡ Ἀνατολή, ἐξ αὐτῆς δὲ μετεδόθη εἰς τὴν Δύσιν (P. Batiffol, Étude de liturgie κτλ. 1919, σελίς 57 καὶ ἐξῆς).—Οἱ ἀρχαιολόγοι εἶναι πρόθυμοι καὶ τὸν ἀρχιερατικὸν μανδύαν νὰ ἀναγάγῃσι εἰς ἀνακτορικὸν ἔνδυμα. Βεβαίως ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπῆρχον ἀνάλογα ἐνδύματα, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν ἠδυνήθησαν ἀκόμη νὰ ἀνεύρωσι μεταξὺ αὐτῶν ἓν καὶ ὠρισμένον πρότυπον τοῦ ἀρχιερατικοῦ μανδύου.

Κατὰ τὴν δεσπόζουσαν, λοιπόν, θεωρίαν, τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐν συντόμῳ ἐξεθέσαμεν, μίαν καλὴν πρωτῶν, ἢ κατὰ περισσοτέρας τοιαύτας, οἱ ἀρχιερεῖς ἐφόρεσαν τὸν αὐτοκρατορικὸν σάκκον, τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα, τὸ ὑπατικὸν ὠμοφόριον καὶ τὸν μανδύαν. Ἄν τοιοῦτό τι συνέβη, ἀναμφιβόλως οἱ ἀρχιερεῖς δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκπληξιν, τὴν ὁποίαν θὰ προεκάλλου μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, τὰ καλὰ ἢ κακὰ σχόλια καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς γελοιοποιήσεως! Ὅτε τέλη τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἀρχιερεῖς, συλλειτουργοῦντες μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, πρώτην φορὰν ἐφόρεσαν μίτραν ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων, προεκάλεσαν, ὡς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον, πολλὴν τὸν γέλωτα τοῦ ἐκκλησιάσματος. Ἀλλ' ἡ δεσπόζουσα περὶ τῶν ἀρχιερατικῶν ἀμφίων θεωρία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐσταθήσῃ, ὅσον-δήποτε καὶ ἂν αὕτη ὑποστηρίζεται ὑπὸ διακεκριμένων ἐπιστημόνων ξένων καὶ ἡμετέρων. Οἱ ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι οὗτοι, ὅπως εἶς τινα ἄλλα ζητήματα, οὕτω καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τῶν ἀρχιερατικῶν ἀμφίων κυριαρχοῦντα ὑπὸ τοῦ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος. Ποητευμένοι ὑπὸ τῶν τελειοτέρων μορφῶν τῶν ἀμφίων, μόνον τὰς μορφὰς ταύτας λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν, μὴ θέλοντες νὰ βεβηλώσωσιν αὐτάς, ἢ μὴ ὑποπτευόμενοι, ὅτι ὀπισθεν αὐτῶν κρύπτεται δλόκληρος σειρά ἀτελεστέρων μορφῶν, ἐμποδιζόμενοι οὕτω νὰ ἀνεύρωσι τὰς ἀτελεῖς μορφὰς καὶ καταδείξωσι τὴν ὄλην ἐξέλιξιν.

Β'.

Νέα θεωρία.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐνδυμάτων τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τῶν ἀρχιερατικῶν ἀμφίων πρέπει νὰ ὀρισθῇ κατ' ἄλλον τρόπον. Αὐτοκρατορικὰ ἐν-

δύματα δὲν μετεδόθησαν ἐκ τῶν ἀνακτόρων εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καταστάνα ἀρχιερατικὰ ἄμφια, δὲν εἰσῆχθησαν ἔξωθεν νέα ἄμφια, μὴ ὑπάρχοντα προηγουμένως. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐνδύματα ἐπέδρασαν ἐπὶ προϋπαρχόντων ἄμφιων καὶ βαθμηδὸν ἐτροποποίησαν αὐτὰ οὕτως, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐπῆλθεν ἀφομοίωσις αὐτῶν.

Ὁ αὐτοκρατορικὸς σάκκος ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων πολυσταυρίων φελωνίων τῶν ἀρχιερέων καὶ βαθμηδὸν ἐτροποποίησαν αὐτά. Τὰ πολυσταύρια φελώνια, τὰ ὁποῖα ὀπισθεν μὲν ἐξετείνοντο μέχρι τῶν σφυρῶν, ἔμπροσθεν δὲ δὲν ἐφθάνον μέχρι τῶν γονάτων, ἐκταθέντα καὶ ἔμπροσθεν ἀναλόγως καὶ ἀποκτῆσαντα χειρίδας, ἐπλησίασαν βαθμηδὸν καὶ ἐφθασαν τὸν αὐτοκρατορικὸν σάκκον, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἀρχιερατικοὶ σάκκοι ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἐξηκολούθουν νὰ ἔχωσι πολλοὺς σταυροὺς καὶ νὰ εἶναι πολυσταύριοι. Τὴν ἐξέλιξιν ταύτην δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες, τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης Μιχαὴλ Χαϊνέκκιος συνεκέντρωσεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, «Ἀπεικόνις τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» (Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche. Leipzig, 1711)¹.

Τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπέδρασεν ἐπὶ προϋπάρχοντος πατριαρχικοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς, βαθμηδὸν ἐτροποποίησε καὶ ἀφομοίωσεν αὐτό, μέχρις ὅτου ἐπὶ τέλους τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα «ἀτόφουον» κατέστη πατριαρχικὴ μίτρα. Περὶ προϋπάρχοντος πατριαρχικοῦ καλύμματος ἔχομεν μαρτυρίας. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, σύγχρονος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Καλέκα (1341), λέγει περὶ αὐτοῦ τὰ ἐπόμενα. «Μήτ' ἐν καλύπτρα κεφαλῆς ἐπεσθαι (τὸν Καλέκαν) τοῖς παλαιοῖς ἐθισμοῖς, σηρικοῖς δὲ καὶ χρυσοῖς τὴν καλύπτραν ὑφάσμασι κεκοσμηῆσθαι» (Migne, τόμος 148, στήλη 928 B). Ἐπῆρχε, λοιπόν, πατριαρχικὴ καλύπτρα, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἰωάννης Καλέκας εὗρων, ὡς θὰ ἴδωμεν, περιτετυλιγμένην διὰ λευκῆς ὀθόνης ἐκόσμησε διὰ μεταξωτῶν καὶ χρυσοῦν ὑφασμάτων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ἔπειτα μοναχὸς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, γνωρίσας τὸν μνημονευθέντα πατριάρχην ἐκ τοῦ πλησίον, δίδει περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας πληροφορίας περὶ τῆς διακοσμῆσεως τῆς πατριαρχικῆς καλύπτρας. «Καὶ τὴν ἐπὶ κεφαλῆς καλύπτραν, ἣν τοὺς πατριάρχας ἔθος φέρειν, οὐ μὴ τοῦ τάγματος ὡς τῶν μοναζόντων, ὀθόνη λευκῆ περιειλημμένην πρότερον, αὐτὸς κατεσκόμησε χρυσοῦ, εἰκόνας αὐτῆ τοῦ τε Σωτῆρος ἡμῶν ἐγγράφας Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς τεκούσης αὐτὸν ἀχράντου Θεοτόκου καὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ» (Migne, τόμος 153, στήλη 909 B). Δὲν δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὰ λεγόμενα τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀφορῶσι τὸ γνωστὸν «ἐπανωκαλύμμαχον», διότι τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἐνδυμα τῶν μοναχῶν, ἐνῶ τὴν καλύπτραν, περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ τὸ παρατεθὲν χωρίον, ἔφερον, ὡς ῥητῶς ἐν αὐτῷ λέγεται, οἱ πατριάρχαι, οἱ μὴ διατε-

1. Ἰδε μέρος III, τὴν εἰκόνα παρὰ τὴν σελίδα 38 καὶ τὰς εἰκόνας μεταξὺ τῶν σελίδων 60 καὶ 61, ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς «Figure 9, 5, 4 καὶ 3».

λέσαντες μοναχοί. Ἡ πολύτιμος λεπτομέρεια, τὴν ὁποίαν ὁ Καντακουζηνὸς προσέθεσεν, εἶναι ἡ ἐπομένῃ: ὁ Ἰωάννης Καλέκας ἐκόσμησε τὴν πατριαρχικὴν καλύπτραν διὰ χρυκοῦ καὶ διὰ τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Βεβαίως τοιοῦτο πολυτελὲς καὶ δι' εἰκόνων κεκοσμημένον κατασκευάσμα δὲν ἦτο τὸ σύνθηες κάλυμμα τοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἐφέρετο εἰς ἐπισήμους περιστάσεις, εἴτε ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, εἴτε καὶ ἐντὸς αὐτοῦ. Οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὑπολείπεται, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος καλύπτρα ἦτο ἡ πρὸ τῆς μίτρας μίτρα. Μέχρι σήμερον ἡ ἀρχιερατικὴ μίτρα δὲν φέρει τὰς αὐτὰ εἰκόνας; Εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μίτρας, ἡ ὁποία ὑποστᾶσα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στέμματος ἀφωμοιώθη βαθμηδὸν πρὸς αὐτό. Ἡ ὀλοτελής ἀφομοίωσις, μὴ ἀποκλείουσα διαφορὰς τινὰς ἐν λεπτομερείαις, ἐγίνε μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453), διότι ἐνόσφ ὑπῆρχε θυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, τὸ στέμμα αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν γὰρ καταστῆ ἐκκλησιαστικὸν ἄμφιον.—Προγενεστέρα καὶ ἀτελεστέρα τις πατριαρχικὴ μίτρα, ὡς φαίνεται, περιῆλθεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς. Περὶ τῆς ἀρχιερατικῆς ταύτης μίτρας παρέχει πληροφορίας ὁ Σέργιος Μακρᾶτος, ζήσας τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος (Κ. Σάββα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμος Γ', 1872). Παρ' αὐτοῦ μαθητόμεν, ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦν ταπεινοτέραν μίτραν. «Τὰς συνήθειας μίτρας, ἐν αἷς κατὰ τὰς σφῶν ἐπαρχίας παρρησιάζονται» (σελ. 390), ὡς δ' ἐκ τῶν κατωτέρω φαίνεται, αἱ ἀρχιερατικαὶ αὐταὶ μίτραι ἦσαν ἄνευ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Οἱ ἀρχιερεῖς ἐρχόμενοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ συλλειτουργοῦντες μετὰ τοῦ πατριάρχου οὐδεμίαν ἀκόμη μίτραν ἔφερον, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ' (1789—1794 καὶ 1798—1801) ἐπῆλθε μεταβολή: οἱ ἀρχιερεῖς κατὰ τὴν μετ' αὐτοῦ συλλειτουργίαν ἔφερον πλέον μίτραν Αὐτὴ δὲν ἦτο ἡ ἐπαρχιακὴ μίτρα, οὔτε ἡ πατριαρχικὴ, ἀλλὰ μέσον τι μεταξὺ ἀμφοτέρων καὶ ἐκοσμεῖτο διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων¹. Οὕτως ἐπεδίωκον γὰρ ἐξισωθῆσι καὶ ὁμοιωθῆσι μετὸν πατριάρχην («ἐπὶ τὴν ἐξίσωσιν καὶ ὁμοίωσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ»), προῦκάλεσαν ὁμοίως τὸν γέλωτα τῶν χριστιανῶν. «Ὡράθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ξένως τὰς κεφαλὰς κοσμούμενοι, σὺν οὐκ ὀλίγῳ τῶν πολλῶν γέλωτι» (σελ. 391). Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀρχιερατικὴ μίτρα πρώτην φορὰν ἐνταῦθα παρουσιάσθη.

Ἄν ἡ συμπτυχθεῖσα καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων φερομένη τῆθεννος τῶν Ὑπάτων σχετίζεται μετὰ τῆς ἀρχιερατικῆς ἀμφιέσεως, πάντως ἐπέδρασεν ἐπὶ προὑπαρχόντων ἐκκλησιαστικῶν ὁμοφορίων. Ὡμοφῶρια ἔφερον οἱ μοναχοὶ καὶ

1. Ὁ Μακρᾶτος ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔχει καὶ τὴν φράσιν: «μῆτε βασιλικῶν, μῆτε δεσποτικῶν καλύμματος ἐπὶ κεφαλῆς σχῆμα ἔχούσαις» (σελ. 390), διακρίνων τὴν πατριαρχικὴν μίτραν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στέμματος. Ἄλλ' εἵπομεν, ὅτι ἡ ὀλοτελής ἀφομοίωσις αὐτῶν δὲν ἀπέκλειε διαφορὰς τινὰς ἐν λεπτομερείαις.

μάλιστα δύο, τὸ μικρὸν («μαφόριον», palliolum) καὶ τὸ μέγα («περιβόλαιον», pallium. Oppenheim, Das Mönchkleid, 1931, σελίς 113 καὶ 116). Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας Εὐστάθιος, γενόμενος ἐπίσκοπος Σεβαστείας, διετήρησε τὸ μοναχικὸν «περιβόλαιον», κατὰ τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ δωδεκάτου κανόνος τῆς συνόδου τῆς Γάγγρας (343). Δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ὁ Σεβαστείας Εὐστάθιος εἶναι ἢ γέφυρα, διὰ τῆς ὁποίας τὰ δύο ὠμοφόρια τῶν μοναχῶν (τὸ μικρὸν καὶ τὸ μέγα) μετεβιβάσθησαν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς (Β. Στεφανίδου, Ἑκκλ. Ἱστορία 1948, σελ. 142, σημ. 4 καὶ 5. 146, σημ. 8). Οὕτως ἐξηγεῖται καλλίτερον, διατι τὰ ἀρχιερατικὰ ὠμοφόρια μέχρι σήμερον εἶναι δύο, μικρὸν καὶ μέγα. Ἐπὶ τῶν ἀρχιερατικῶν ὠμοφορίων ἐπέδρασαν ἴσως ποτὲ τὰ σχετικὰ ἐνδύματα τῶν Ὑπάτων, ὥστε θαμηθῶν διεμορφώθησαν καὶ ἀπετελέσθησαν τὰ σημερινὰ πολυτελῆ καὶ πολύτιμα ἀρχιερατικὰ ὠμοφόρια. Δὲν δύναται τις ὁμως ἔνεκα τούτου νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι τὰ ἄμφια ταῦτα γενετικῶς προέκυψαν ἐκ τῶν ἀναλόγων ὑπατικῶν ἐνδυμάτων, ὡς νομίζουσι κυρίως ξένοι ἀρχαιολόγοι, ἀλλὰ προέκυψαν γενετικῶς ἐκ τῶν ταπεινῶν καὶ πτωχῶν ὠμοφορίων τῶν μοναχῶν.

Ὁ μανδύας τῶν ἀρχιερέων ἀρχικῶς δὲν ἦτο ἄμφιον, ἀλλ' ἐνδυμα φερόμενον ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, δὲν εἶχεν ἀκόμη «οὐράν» καὶ ἐστερεῖτο τῆς σημερινῆς πολυτελείας. Μετ' αὐτοῦ ἀπαντᾷ, ἀφενὸς, ὁ ἀρχιερατικὴ ράβδος, βραχεῖα ὡς μπαστούνιον, καταλήγουσα ἄνω εἰς δύο ὄψεις ἀντιμετώπους, ἀφετέρου, τὸ ἀρχιερατικὸν «σκιάδιον», φερόμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τὰ λεχθέντα ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ μαρτυριῶν καὶ ὑπὸ εἰκόνων ἐκ τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν πρώτων μετ' αὐτὴν χρόνων. Ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Βέκκος (1275) εἰκονίζεται μετὰ μανδύου καὶ ράβδου, κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὸ σκιάδιον, οἱ πατριάρχαι τῆς αὐτῆς πόλεως Ἱερεμίας ὁ Β' (1572) καὶ Μητροφάνης ὁ Γ' (1579) εἰκονίζονται μετὰ μανδύου καὶ ράβδου, φέροντες τὸ σκιάδιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, 1884, σελ. 396 καὶ 536. Salomon Schweigger, Reise nach Constantinopel κτλ. 1608, σελ. 214). Ὁ ἱστορικὸς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος Μελέτιος († 1714) ῥητῶς μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ σκιάδιον ἐφέρετο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς (Ἑκκλ. Ἱστορία τόμος Γ', σελ. 467). Ἄρα, ὁ μετὰ τοῦ σκιάδιου ἀπαντῶν μανδύας καὶ ἡ ράβδος ἐφέροντο ἐπίσης ἀνὰ τὰς ὁδοὺς. Ὁ Στέφανος Γερλάχιος, διατρίψας ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰ ἔτη 1573—1578, καλεῖ τὸν μανδύαν «σύνηθες ἐνδυμα τοῦ πατριάρχου» (Tagebuch, 1674, σελ. 83), ὁ δὲ Σολομὼν Σδάϊγκερ, διατρίψας ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατὰ τὰ ἔτη 1578—1581, καλεῖ τὸν μανδύαν «σύνηθες ἐνδυμα τοῦ πατριάρχου, ὅταν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἐφιππος ὁδεύῃ» (Reise nach Constantinopel κτλ. σελ. 214). Ὁ Σίλβεστρος Συρόπουλος (1438) ἀναφέρει, ὅτι ἐν Φερράρα τῆς Ἰταλίας ὁ Κυζίκου Μητροφάνης ἐν τῇ ἐκεῖ διὰ τὴν ἔγῳσιν τῶν ἐκκλησιῶν συνεδριαζούσῃ συνόδῳ προσβληθεὶς διὰ ζήτημα πρωτοκαθεδρίας, ἐξῆλθε βρα-

δύτερον μνηνίων εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως μὴ φέρων τὸν μανδύαν. Τοῦτο ἀναφέρεται ὡς ἔκτακτόν τι καὶ παράδοξον (Ἱστορία τῆς ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία συνόδου, σελ. 110 καὶ ἐξῆς). Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1668 ἢ 1669 ἐπῆλθεν ἀναστάσις εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τῶν ἀρχιερέων. Τὸ σκιάδιον ἐγκατελείφθη, ἀντικατασταθὲν ὑπὸ κυλινδρικοῦ καὶ σκληροῦ σκούφου, ὁ ὁποῖος ὠνομάζετο μὲν τότε «καλπάκιον», εἶναι δὲ σήμερον τὸ σύνηθες κάλυμμα τῶν μοναχῶν (Μελετίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος Γ' σελ. 467, Δοσιθέου Δωδεκάβιβλος, σελ. 1177). Ὡς αἰτία τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ σκιάδιου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ σουλτάνος ἐμέμφθη τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῶν παπικῶν. Ἡ ὁμοιότης ὅμως αὕτη δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ σκιάδιον, ἀλλ' ἐξετείνεται καὶ εἰς τὸν μανδύαν. Διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη καὶ τὸ ἐνδυμα τοῦτο (Β. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία 1948, σελ. 697 καὶ ἐξῆς). Ἐκ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος (1739 καὶ 1763) ἔχομεν εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι δεικνύουσι, ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἀρχιερεῖς δὲν ἔφερον πλέον μανδύαν, ἀλλὰ μοναχικὸν ῥάσον (EIssner, Neuestre Baschreibung der Griechischen Kirche, εἰκῶν σελίδος 72. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, εἰκῶν σελίδος 663). Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν μεταξὺ τῶν καθημερινῶν ἐνδυμάτων τοῦ πατριάρχου δὲν συγκαταλέγεται πλέον ὁ μανδύας, ἀλλ' ἐνδυμα κατεσκευασμένον ἐκ μαύρης μετάξης, ἥτοι τὸ ῥάσον (EIssner, αὐτόθι, σελ. 61 καὶ ἐξῆς). Μετὰ τῶν μεταβολῶν τούτων συνδέεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἐκράτει πλέον καθ' ὁδὸν τὴν ῥάβδον μὲ τοὺς ὄφεις, ἀλλὰ κοινὴν ῥάβδον (EIssner, αὐτόθι). Οὕτως ὁ μανδύας καὶ ἡ ῥάβδος μὲ τοὺς ὄφεις ἐξετοπίσθησαν ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως, κατέστησαν ἄμφια, χρησιμοποιούμενα μόνον εἰς ἱεροτελεστίας. Ἡ ῥάβδος, μὴ χρησιμεύουσα πλέον πρὸς στήριξιν κατὰ τὸ βάδισμα εἰς τὰς ὁδοὺς ἐμεγεθύθη καὶ ἔφθασε σχεδὸν τὸ ἀνάστημα τοῦ βαστάζοντος αὐτήν, προσλαβοῦσα τὴν ἀρμόζουσαν πολυτέλειαν, ὁ δὲ μανδύας ἔλαβε τὴν σημερινὴν πολυτελεστάτην κατασκευὴν καὶ ἀπέκτησε μεγαλοπρεπῆ «οὐράν». Εἰς τὴν διαμόρφωσιν ταύτην τοῦ ἀρχιερατικοῦ μανδύου, ἐπελοῦσαν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐξῆς, πιθανὸν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἀνάλογα ἐνδύματα τῶν πρὸ πολλοῦ ἐκλιπόντων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλ' ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ μανδύου, ὡς ἀπλοῦ καθημερινοῦ ἐνδύματος τῶν ἀρχιερέων, γενετικῶς δὲν προέκυψεν ἐκ τῶν πολυτελῶν τούτων αὐτοκρατορικῶν ἐνδυμάτων. Πρὸς τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ μανδύου ὅμοιον ἐνδυμα ὑπῆρχε παλαιότερον μεταξὺ τῶν κληρικῶν, ὁ «θύρρος», μαρτυρούμενος διὰ τὸν Καρχηδόνος Κυπριανὸν (†258) καὶ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον (†373)¹. Ἐξ αὐτοῦ εἶχε προκύψῃ ὁ ἀρχαῖκός μανδύας, ἐξελιχθεὶς διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ κυρίως μετὰ τὴν ἄλυσιν εἰς τὸν σημερινὸν ἀρχιερατικὸν μανδύαν.

1. Acta proconsularia, κεβ. 5. Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, § 63.